

DRAGO JANČAR

Elavult volna Közép-Európa eszméje?

Hol van már az az idő, mikor az amerikai (!) *The New York Review of Books* hasábjain Kundera esszéjét olvastuk Közép-Európa tragédiájáról, és úgy éreztük, olyasmit mond ki, ami már nekünk is rég a nyelvünkön volt. Akkor, a nyolcvanas évek közepén hirtelen úgy tűnt, hogy életünk lényegét többé nem az ideológiák és a nemzetállamok zárt, klauszrofóbiás terei határozzák meg, hanem valami tágabb, mélyebb és ősbibb dolog. Anélkül hogy tudtuk volna, mikor, hirtelen „egy nevetséges klubban” találtuk magunkat, ahogy a megboldogult szlovén író, Marjan Rožanc fogalmazott, és azért találta nevetségesnek, mivel olyasmi iránt keltett nosztalgiát, ami elavult, ami a század elején létezett, aminek identitása illékony volt és határozatlan, pedig kerestük mindennütt, a barokktól a *fin de siècle*-ig, Musil, Roth, Kafka, Hašek, Krleža írásaitól, Cankartól Kunderaig, Konrádig, Esterházyig és Magrisig, és nevetséges volt azért is, mivel Közép-Európa igazsága mindig lebegő, különös utópia volt, mely egyszerre tekintett hátra és előre. Mégis utópia volt, éreztük, hogy értelmetlen ideológiai skizmába hatolunk, nemzeti határokon

és állami joggyakorlaton át, és ebben a nevetséges klubban szabadon beszélünk, szavunkat pedig olyan emberek eresztik el a fülük mellett, akiknek a szeme vérben forog az ideológiai és a nemzeti gyűlölettől. A különbség, a nézetek pluralizmusa, a szétaprózottság, a kis népek, a többnyelvűség, ez az egész kulturális Babilon, mely fél évszázad alatt véres drámákat élt át, országok széthullását, határok megváltozását, ideológiai eszkatológiák emelkedését, fölséges látomásokat és félelmetes csalódásokat, ebből az egészből, ahogy mondják, utópia született, melynek híján – Konrád akkoriban ilyenképp fogalmazott – az ember korlátolt és faragatlan marad. Közép-Európa nélkül, írta, nagyvárosaink végállomások, határállomások, netán frontvárosok lesznek. Abban a távoli esztendőben, álmodozásainkat és vitáinkat elúnvá, Peter Handke kijelentette, hogy számára Közép-Európa csak időjárás kérdése, vagyis pusztán meteorológiai fogalom. Egy írásomban megerősítettem ezt a fontos nyilatkozatot, de bátorkodtam hozzáfűzni, hogy szép dolog az eget és a rajta utazó felhőket bámulni, nem árt azonban a lábunk alá nézünk, legalábbis amíg Közép-Európa tele van aknamezőkkel, körül van kerítve szögesdróttal és berlini falakkal. És körül sem árt nézni egy kicsit, mivel a Jugoszláv Néphadsereg határhozei éppen azokban a napokban lőttek le egy Mura nevű folyón egy cseh családot, mely ott úszott át egyik országból a másikba. „Meteorológiai” szempontból azt mondanánk, ugyan miért tették. Minek ott úszkálni, ahol lőnek? Javasoltam, ha más nem, legalább mi, akik a felhőket kémleljük, találjunk ki valamit, ami fölér a meteorológia tudományához. Talán egy nyelvet, amilyent oda-fönt beszél *altokumulusz lentikularisz, cirusz filozusz radiatusz, altosztratusz transzlucidusz* és a többi égi utazó, egyszóval egy nyelvet, mely meg fogja teremteni a lehetőséget, hogy Közép-Európában az eszmék, az emberek és a földi javak is úgy utazzanak, mint fölöttük a levegő, a szél meg a felhők.

Az utópiáknak, írtam akkor, megvan az a különös tulajdonságuk, hogy megvalósulnak, és előbb, mint számítanánk rá. A falak lehullottak, a szögesdrótkerítések eltűntek, a polcomon maradt egy darab a berlini falból, amit a lányom hozott, maradt egy darab szögesdrót a magyar-osztrák határról, amit magyar fordítómtól kaptam ajándékba. Többé senki sem emlékszik azokra, akiket lelőttek ezeken a határokon, az élet meg tovább, a berlini kődarab és a magyar szögesdrót ad-

Drago Jančar

A neves szlovén író 1948-ban született Mariborban, jelenleg Ljubljanában él, a *Slovenska matica* című folyóirat szerkesztője. Egyaránt alkot a próza, a dráma és az esszé műfajában. Művei csaknem valamennyi európai nyelven megjelentek, hazánkban a legtöbbet fordított szlovén szerző.

Magyarul olvasható regényei: *A gályarab* (1985), *Kaján vágyak* (1997), *Zajgás a fejben* (2001); drámái: *Godot-ra lesve* (1989), *A nagy briliáns valcer* (1989), *Halstatt*; elbeszélései: *Az angyal pillantása* (1997); esszéi: *Az eltört korsó* (1992). *Augsburg* című írásáért a legjobb európai novella díját nyerte el 1994-ben.

Itt közölt esszéje, mely először 2000-ben jelent meg, mutatvány a *Közép-európai olvasókönyv* című készülő kötetből, mely a Közép-európai Kulturális Intézet gondozásában jelenik meg a közeljövőben.

dig porosodott egy ljubljana-i lakásban, mígnem egy kartondobozba került mind a kettő.

A láthatatlan határokon keresztül, melyek megmaradtak, fénysebességgel terjedt szét egy másik, átfogóbb gondolat, mely már korábban létezett a földrész nyugati felében: Európa eszméje. A mi Közép-Európáról szóló fecsegésünk egyszerre avítabb lett, mint valaha, úgy

tűnt, hogy valami ókonzervatív dolog mellett ágáltunk. De az Európa-ügy sem csak ma bukkant fel. A harmincas években rendkívül erős volt az úgynevezett páneurópai eszme. Hogy az irodalomban miként működött, megtaláljuk Ödön von Horváth *Örök kispolgár* című könyvében. Ez az eszme manapság teljes erővel újraéledt, persze modernizált formában, és éppen diadalmenetét tartja. Többé semmi sem képes megállítani. Nem tudjuk, mi lesz az egészből. Majd meglátjuk. A keleti páneurópeerek számára legalább annyi világos, hogy Európa nem olyan módon fogja megoldani problémáikat, amint azt a kommunizmus ígérte. Ki-ki maga kell hogy elvégezze a saját feladatát. Ez keserű, de igen hasznos felismerés. Errefelé azonban az emberek nagyon hajlamosak az olyan megoldásokra, melyek rajtuk kívül állnak, ezért felkészülhetünk az „Európából származó minden megoldásra”. A televízióból majd minden este fejünkre olvasnak valamilyen európai bölcsességet. De ebben sincs semmi új: Horváth két páneurópeere, Kobler és Schmitz a „korlátoltág szárnyain” utaznak, a mai páneurópa-házakban új páneurópeerek ülnek, és tátott szájjal merednek a készülékekre, melyekből a kékes fényvel együtt árad a frázisok rémes katyvasza és egy nem emberi nyelv mágiikus zsongása, mely egyszerű és direkt módon oldja meg az összes kérdést: a gazdaság virágozni fog, a színvonalat minden téren biztosítják, a szegények gazdagok lesznek, a gazdagok még gazdagabbak, nemzetiségi kérdés, szociális kérdés, nőkérdés, a páneurópaiak számára minden megoldást nyer, legfeljebb a Balkánra kell amerikai csapatokat küldeni. Mindenki kiszámolhatja, ahogyan Schmitz út kiszámította *Az örök kispolgár*-ban: az európai országok többé nem indítanak háborút egymás ellen, mivel békés úton sokkal olcsóbban ki lehet zsákmányolni valamely országot. És ezt értik a közép-európaiak is; ők, akik tegnap még Közép-Európáról álmodoztak, s eközben a bécsi operettre gondoltak, ma szívből azt kívánják: vegyetek meg bennünket, zsákmányoljatok ki, csak ne hagyjatok Európán kívül. Ne aggodjanak, feleli a mai Schmitz úr, így lesz, csak várjanak még egy kicsit. *Az olvasótételyhez*, amire a mai európaiak vágy-

nak, hogy könnyebben kereskedhessenek, szerencsére már túl késő, a korlátoltág szárnyalásához azonban sajnos soha. Semmilyen eddig látott rendszerben és semmilyen mai vagy eljövendő Európában.

Nehogy európaiintegráció-ellenesnek véljék ezeket a mondatokat. Már csak azért is kívánom az európai csatlakozást, hogy a hazámban legalább a média és a politikai élet túllépjen totalitárius múltján, és kezdjen normális életet. De most, amikor vége az álmodozásnak, és itt állunk a gyakorlati kihívások előtt, persze újabb kérdések vetődnek fel.

Teszem azt, hogy az új és egyesült Európa a filozófia avagy a gazdaság lelkéből lelkedzett-é? Arisztotelész és Plátón vagy Schröder (jobban mondva, Kohl) és Van der Broek gyermeke? Ha az új Európa inkább a gazdaság és a brüsszeli hivatalnokok produktuma lesz, labirintusai vajon nem a XX. század eleji Kafkát fogják-e megvalósítani száz év múlva?

Vagy ha az új Európa Amerikára adott válaszként lát napvilágot, akkor vajon a gazdaságon és a szabad piacnak szolgáló közös térségen kívül csakis a lehető legalacsonyabb közös nevezőn működtetett popkultúra lesz-e a köztársaság? Vajon a gyakorlatias európai politikai populizmus egyáltalán hajlandó meghallgatni az alkotó értelmiség és a szellemi elit hangját?

Továbbá: vajon a századvég az ideológiák, a nagy szociális és a földi életünkre vonatkozó morális eszkatológiai tervek vége az utópiák végét is jelenti Európában? Milyen a végszámlája a remény századának, melyben a remények gulágokkal és koncentrációs táborokkal fejeződtek be? Elég, ha tudjuk, hogy ezeket a történeteket nem szabad megismételniük? Készek vagyunk ennek érdekében lemondani bármilyen utópiáról?

És mi van azzal az Európával, mely az úgynevezett szocializmusból érkezett? Sokáig fennmarad még a két Európa. A kontinensbe törésvonalat ékelt a Keletet ötven éven át uraló szocializmus. Kelet-Európa tapasztalata nélkül a kontinens nyugati fele képtelen az egész megértésére. A Keleten élő emberek valóban az egyik utópiát felváltották a másikkal, a szocialistát az európaival. Közép-Európa keleti felének értelmisége azonban a többé-kevésbé totalitárius körülmények között sajátos érzéket fejlesztett ki azon antik, keresztény és felvilágosodott kritériumok iránt, melyek révén Európa több a közös gazdaság és törvények térségénél, melyektől a közös eszmélés térsége, annak minden tévedésével és a történelem tragikus tapasztalataival együtt. Kifejlesztették a szkeptikus gondolkodást is, ahogyan azt a Nyugat alig ismeri.

Vajon tehát a Kelet valóban a szellem és az alkotás sivataga, vajon valóban nincs ott semmi tapasztalat és ötlet, amit lehetséges és szükséges volna beépíteni az integráció megértésébe?

És végezetül: mi van a perem, a kis népek és kultúrák Európájával, melyeknek közös európai szellemi gyökereik vannak, ugyanakkor sajátos kulturális fejlődésen mentek keresztül? Integráljuk őket, és hagyjuk, hogy beszippantsák valamennyit a közép felé tartó áramlatok? Vajon a kisépek identitásáról, nyelvükről és kultúrájukról való locsogás már pusztán csak „ökológiai” kérdés, értelme azonban előbb-utóbb elvész?

Ezek persze olyan kérdések, melyeket nem tetünk föl a Közép-Európáról szőtt álmok idején, amikor utópiákat gyártottunk ama „nevetséges klubban”. „Az én Közép-Európám” valóban lebegő eszme volt, irodalmi fikciók, művészi projekciók és homályos társadalmi elképzelések egyvelege. Ma realistábban tenném fel a kérdést. Megkérdezném, hogy a mai németek vagy franciák tudják-e, hogy valaha bizonyos módon és kicsinyített formában létezett az a közösség, melyről ma beszélnek? Gondol-e valaki arra, hogy tapasztalatából sokat lehetne tanulni? A kulturális különbözőség meg a gazdasági és törvényhozási egység jegyében zajló élet egyszer már elérhető volt ezen a tájon. Közép-Európa ténylegesen

modellül szolgál ahhoz, amit ma az eurobürokraták megvalósítanak. Ma látni, hogy a huszadik század valamennyi fontos áramlatának csírája megvolt a század kezdetén. És ma is nagyon pontosan lehet látni, mint készültek fel már akkor a különféle „felszabadító” eszmék a tulajdon pusztító és halált hozó hadjáratukra.

Ennek ellenére ma, a 2000. évben ki kell mondani és alá kell húzni, hogy Közép-Európa eszméje nem volt ideológia. Ezért nem merülhet el, nem omolhat össze, mint mindazok az ideológiák, melyek minden világnak a legjobbját ígérték. Vita zajlott róla, történelmi, kulturális és földrajzi tényekből kiinduló vita. Ezek a tények még mindig itt vannak és lesznek is. Közép-Európa mindkettő tapasztalatával rendelkezik: a különféle kultúrák és egyének együttélése, hatalmas alkotóerő és tolerancia, miképpen nemzeti és társadalmi gyűlölködés, aljas intolerancia és erőszak tudásával is.

Ilyen tapasztalattal, mindkettő tapasztalatával élni, mélyen elmerülve benne, sok minden megértését jelenti, jelenti a készenlélet bármilyen jó és rossz meglepetésre, mely várhat ránk a páneurópai kapcsolatokban.

„Az én Közép-Európám” tehát a megértését jelenti a világnak és az életnek minden ellentmondásával együtt, ezért nem legyinthetünk az utópiára, amellyel együtt éltünk a nyolcvanas években, mondván, hogy elmúlt. Még mindig itt van... addig legalább is, ameddig mi élünk.

Gállos Orsolya fordítása

Európa-térkép, Wittenberg 1588

